

Рысы экзістэнцыяльнай свядомасці ў прозе М. Гарэцкага

М. Гарэцкі паспяхова працаваў у самых розных галінах — у мастацкай прозе і літаратурнай крытыцы, у літаратуразнаўстве і мастацкай публіцыстыцы. Глыбіня таленту пісьменніка прываблівала многіх навукоўцаў: А. Адамовіча, Д. Бугаёва, М. Мушынскага і інш. Усе яны звяртаюць увагу на мастацкае адкрыццё новых пластоў рэчаіснасці, жорсткую праўду пра вайну і чалавека на вайне і глыбіню паказу ўнутранага свету чалавека на вайне. Не менш істотным для даследчыкаў спадчыны беларускага класіка з'яўляецца ўнутраная цэласнасць Гарэцкага-мастака. А выявілася яна ва ўсім: у паслядоўнасці, у глыбокім пачуцці абавязку перад жыццём, народам, перад літаратурай, бацькамі, сям'ёй, у пачуцці далучанасці да ўсяго жывога, трывогі за заўтрашні дзень сваёй зямлі, нацыі, чалавецтва. М. Гарэцкі ўслед за Л. Талстым і Ф. Дастаеўскім накрэслівае свой шлях экзістэнцыялізацыі рэалізму ў беларускай прозе. Ён, глабальна асэнсоўваючы сітуацыю чалавека ў пачатку ХХ ст., выяўляючы найскладанейшую дыялектыку ўзаемаадносін людзей у свеце, эвалюцыю іх свядомасці, адкрывае (паралельна з еўрапейскім літаратурным працэсам!) праблему маральных межаў, фармулюе канцэпцыю суадносін розуму і маралі, праблему грамадства без Бога.

Адкрыцці, зробленыя М. Гарэцкім, раўназначныя адкрыццям заходнееўрапейскай і рускай літаратур (М. Пруст, Ф. Кафка, Р. Музіль, А. Белы, І. Бунін, У. Набокаў і інш.). Максім Гарэцкі ўслед за Ф. Дастаеўскім прадказваў фактычна ўсю багню самаразбурэння, самаліквідацыі чалавека ХХ стагоддзя, накрэсліваў працэсы самагубства адчужанага чалавека, гатовага прыняць віну без віны, "пакаранне без злачынства".

У мастацкай прозе ХХ ст. трывала замацаваліся матывы сну. Тэхніка снабачання (фрагментарнасць, алагічнасць, падтэкставасць, няўлоўны нюанс) фіксавала ўнутраны стан свядомасці героя, звернутай на самога сябе, на яго бачанне рэчаіснасці, а не на саму рэчаіснасць. Пачатак гэтай тэндэнцыі ідзе ад М. Пруста, Ф. Кафкі. Сон прасторава пашырае рамкі мастацкага твора. Сон, як лічыць Корабава, — гэта "балансирование на границе, на стыке: сознательного и бессознательного, живого и мертвого, формы и аморфного, постоянное стремление проникнуть в другой мир — передвинуть границы так называемой реальности" [1. с. 191].

М. Гарэцкі паспяхова выкарыстоўваў сон у творах для выяўлення глыбінь падсвядомага, агалення экзістэнцыяльнай сутнасці чалавека. У снах М. Гарэцкага вобразы былі то празмерна рэзкімі, кідкімі, то метафарычна-

цьянымі. Выразна суб'ектыўная сімволіка іх настолькі шматзначная, што часам нават цяжка паддаецца расшыфроўцы. Але відавочна адно — ключ трэба шукаць ва ўласным жыцці мастака, каб зразумець тую знакавую сістэму, праз якую пісьменнік рэалізуе сябе ў мастацкіх творах. М. Гарэцкі не проста паведамляе пра таямніцы жыцця як назіральнік, ён дае магчымасць адчуць іх, знаходзячыся ў эпіцэнтры жыцця.

Асаблівасць псіхалагічнага аналізу М. Гарэцкага вызначаецца спалучэннем традыцыйных сродкаў рацыяналістычнай паэтыкі і новых эстэтычных задач для перадачы настрою і думак героя. Элементы традыцыйнага псіхалагічнага даследавання пачуццяў, эмоцый і паэтыка кінематаграфічнага кадра ў адлюстраванні глыбінь свядомасці даюць падставы гаварыць пра адметнасць формы апавядальнасці беларускага пісьменніка. М. Гарэцкі быў схільны эксперыментгаваць, і сёння трэба прызнаць яго эксперыменты плённымі, ён смела ўводзіў у літаратуру мантажны спосаб мастацкага мыслення, сэнс якога ў тым, каб не расказаць, а паказаць духоўныя зрухі чалавека.

Так, напрыклад, добрапрыстойная амерыканская рэчаіснасць героя апавядання "Амерыканец" праз увелечы эпизод са сном ператвараецца ў ілюзію вонкавага дабрабыту. У сне студэнта-медыка Архіпа Лінкевіча ("Роднае карэнне") канкрэтна-гістарычны час спалучаны з вечным, лёс героя паяднаны з лёсам чалавецтва. Малюнак сну мазаічны: жудасна-сумны гоман старога лесу, палянка, новая хатка на адной назе, жалобна-пакутніцкая музыка старой ліры "аб часах мінуўшчыны-старадаўшчыны". Чытач бачыць гульні святлаценю, чорных і светлых фарбаў у сне героя. Душэўныя працэсы Архіпа абумоўлены знешнімі прычынамі, але поўнай рацыянальнай прывязанасці няма, не імкнецца М. Гарэцкі вытлумачыць усе пачуцці героя-студэнта. Многое застаецца цямяным, незразумелым і нават дзіўным, але пры ўважлівым прачытанні твора выяўляюцца значныя душэўныя ваганні юнака, пра якія ён не хоча разважаць услых. Герой не абыякавы да культурна-гістарычнай спадчыны бацькаўшчыны, эканамічнага і сацыяльнага стану яе жыхароў. Такім чынам, вонкавы змест сну паступова раскрывае яго схаваны падтэкст. Мастак удала спалучае малюнак сну з уражанніямі папярэдняга дня Архіпа Лінкевіча і тым самым вытлумачвае матывы яго загадкавай працы.

М. Гарэцкі надаваў вялікае значэнне рэчаіснасці сну ў мастацкім творы, сон дапамагаў пісьменніку максімальна завастрыць псіхалагічны стан асобы, яе драматызм у прасторы і часе. Апавяданне "Руіны" сведчыць аб працэсе ўдасканалвання тэхнікі апісання сну. У каментарыях М. Кенькі да твора чытаем: "Тэксты абодвух варыянтаў (апавядання. — *Т.Т.*) маюць папраўкі, скарачэнні. Найбольш верагодна, што апошнім быў другі, больш

кароткі варыянт. М. Гарэцкі, мабыць, меў намер падаць гэтае апавяданне як запіс сну, потым закрэсліў канец, а затым зноў перапрацаваў твор, скараціўшы яго яшчэ больш" [2, с. 424]. Толькі ў канцы апавядання праглядаецца сувязь малюнкаў сну са знешнімі абставінамі, якія выклікалі душэўныя перажыванні героя ў сне. М. Гарэцкі не прытрымліваецца лагічнасці і паслядоўнасці для перадачы думак у сне і лірычна афарбавана падае душэўныя перажыванні героя.

Праз малюнкi сну беларускі пісьменнік зазірае ў падсвядомыя глыбіні чалавека, выяўляе цьмяныя памкненні героя, парог яго разумовых магчымасцяў. Для М. Гарэцкага, які смела выкарыстоўваў творчыя здабыткі Ф. Дастаеўскага, важна зразумець, чым з'яўляецца знешні свет для героя і сам герой для самога сябе. У замалёўцы "Чалавек у кароне (З запіснай кніжкі 1930 года)" пісьменнік ускладняе тэхніку перадачы сну, яго расшыфроўка застаецца па-за тэкстам. М. Гарэцкі спрабуе адмовіцца ад традыцыйных разважанняў аб пачуццях, ён фіксуе разарванасць, супярэчнасць, нявытлумачанасць душэўных працэсаў, якія ў сне "пераведзены ў візуальны план" (Э. Шавякова). Мэта мастака — не сам вынік псіхалагічных працэсаў, а жаданне схопіць іх цякучасць, стыхійнасць, ірацыянальнасць. Хаатычныя дэталі, нявытлумачаныя асацыяцыі, кароткія рубленыя фразы задаюць пульсуючы рытм твору.

Паэтыка сну шырока ўжыта М. Гарэцкім у самым лірычна-эмацыянальным творы пісьменніка "Скарбы душы", яна спрыяе філасофскаму адлюстраванню чалавека і быцця і скіравана на тое, каб спасцігнуць сутнасць быцця і не быць абцяжараным этычнымі і дыдактычнымі вывадамі. "Скарбы душы" выяўляюць экзістэнцыяльнае светаадчуванне М. Гарэцкага, гэта быў яго своеасаблівы дыялог і з Ф. Кафкам, М. Метэрлінкам, і з Л. Андрэевым, А. Белым.

Відавочна, што М. Гарэцкі шырока выкарыстоўвае ў творах выяўленчыя магчымасці як класічнага псіхалагічнага рамана, так і новыя формы псіхалагізму: "плынь свядомасці", логіку асацыятыўнага мыслення, адсутнасць матывацыі, паэтыку кінематаграфічнага кадра — прыёмы цалкам новыя для тагачаснай беларускай літаратуры. Пісьменнік тым самым узбагачаў паэталагічныя здабыткі нацыянальнай прозы, удасканалваў жанрава-стылёвыя формы прыгожага пісьменства.

Для беларускай літаратуры першай трэці ХХ ст. характэрна розная ступень увасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці. Гэта залежыла ад эстэтычных сістэм мастакоў, іх светапоглядных арыентацый. У творах некаторых з іх экзістэнцыяльнае светаадчуванне набывала абрысы новай канцэпцыі чалавека і свету і афармлялася ў выразную эстэтычную сістэму,

у іншых яно працягвала класічную рэалістычную традыцыю. Рамкі рэалізму аказаліся вузкімі для філасофіі М. Гарэцкага. Да экзістэнцыяльных перспектыв ён прыйшоў не адразу: спатрэбілася знаёмства з еўрапейскім мастацкім вопытам, пільная засяроджанасць на такіх катэгорыях чалавечага быцця, як жыццё, смерць, вайна, мір (падзеі пачатку ХХ ст. давалі багаты матэрыял для роздуму), інтуітыўнае адчуванне адзінства чалавека і прыроды, суаднесенасць такіх паняццяў, як Бог і чалавек. Экзістэнцыяльныя таямніцы чалавечага быцця падаліся прывабнымі для М. Гарэцкага і іншых тагачасных беларускіх мастакоў. Такім чынам, катэгорыі сну, прадбачання, інтуітыўнага, падсвядомага, якія атрымалі шырокае распаўсюджанне ў рускай і заходнееўрапейскіх літаратурах, становяцца важным структураўтваральным кампанентам чалавечай псіхікі героя ў працэсе станаўлення беларускай псіхалагічнай прозы экзістэнцыяльнай скіраванасці.

М. Гарэцкі ўпершыню ў беларускай літаратуры падыйшоў да трактоўкі праблема свабоды і несвабоды не ў сацыяльным плане, а ў экзістэнцыяльным: свабода як магчымасць рэалізацыі і самарэалізацыі чалавека — гэта свабода яго выбару. Жаданне чалавека даказаць свету, што ў яго ёсць нешта вартае, што трэба барацьбы, выклікае перш за ўсё ўнутранае супраціўленне, духоўны бунт. Сусветна вядомы філосаф-экзістэнцыяліст і пісьменнік А. Камю пісаў: "Бунт порождается осознанием увиденной бессмысленности, осознанием непонятного и несправедливого удела человеческого. <...> Бунт не происходит, если нет ... чувства правоты" [3, с.126 —127]. Менавіта з гэтага пункту погляду падаецца цікавым персанаж твора Максіма Гарэцкага "Прысяга" селянін Тарас. Пакорлівы і маўклівы, ён аказаўся здольным на выключны па тым часе ўчынак — пратэст супраць пана і царквы.

Праблема свабоды і адказнасці чалавека глыбока ўзнята М. Гарэцкім у драматычным абразку "Чырвоныя ружы", які займае адметнае месца ў жанры "абразкоў". Сам жанр абразка даваў магчымасць пісьменніку раскрыць драматычную старонку жыцця беларускага народа, у лаканічнай форме паставіць складаную маральна-этычную праблему: дабра і зла, свабоды і адказнасці, злачынства і пакарання, сацыяльнай і нацыянальнай бяспраўнасці і, можа самае галоўнае, — даследаваць праблему бачання рэальнасці, *трансфармаванай узрушанай свядомасцю*. Менавіта такі ракурс пастаноўкі праблемы збліжае М. Гарэцкага з рускай і еўрапейскай экзістэнцыяльнай традыцыяй.

Дакументальна-мастацкія запіскі "На імперыялістычнай вайне" — арыгінальны жанр дзённікавай прозы, які спрыяў арганічнаму спалучэнню дакументальных фактаў і духоўнага жыцця асобы ў экстрэмальных умовах

вайны, фіксацыі найтанчэйшых пераходаў ад знешняга да ўнутранага. Напружанасць уласнага ўнутранага жыцця, перададзеная праз яго знешнія праявы, адлюстроўвае дынаміку мастацкага мыслення М. Гарэцкага: ад прозы жыцця — да паэзіі экзістэнцыяльнай душы ў навакольным свеце. Цікавасць да зменлівага вобраза самога сябе ў запісках ідзе ад светапоглядных устаноў аўтара на аб'ектывацыю з элементамі мастацкай выразнасці характэрных уласцівасцей сваёй асобы, якой нададзены якасці асобы чалавека наогул.

Максім Гарэцкі — пісьменнік надзвычай гарманічны ў сваім пошуку сэнсу быцця, алагічна-загадкавага, таямніча-няўлоўнага, і настойліва засяроджаны ў спасціжэнні экзістэнцыяльнай цэласнасці чалавека. Мастак не толькі бліскуча засвоіў ўрокі рускай рэалістычнай літаратуры, але тыпам свайго мыслення, адметным бачаннем свету, стылёвай выразнасцю набыў еўрапейскае аблічча. Уласныя адносіны да свету М. Гарэцкі выявіў не толькі ў рэалістычнай манеры пісьма, у яго прозе знайшла ўвасабленне арыгінальная мадэль тыпалагічнага спалучэння еўрапейскага экзістэнцыялізму і рускага псіхалагізму — псіхалагічны экзістэнцыялізм. Экзістэнцыяльная свядомасць М. Гарэцкага вырастала з рэалізму. "Уваход у прастору экзістэнцыяльнага мыслення" (В. Заманская) быў вельмі натуральным для беларускага пісьменніка ў эпоху, калі гармонія рэалістычнай светабудовы XIX стагоддзя пачала рассыпацца пад націскам экзістэнцыяльных праблем XX ст. Схільнасць М. Гарэцкага працаваць на межах, на балансаванні змен у характарах, здольнасць бачыць праблему ў розных ракурсах адкрылі новыя перспектывы мастакоўскага светабачання. Зварот да экзістэнцыяльных праблем чалавека, звужэнне сацыяльнага псіхалагізму да аналізу псіхікі аднаго персанажа, узмацненне ідэі фатальнай наканаванасці ў творах мастака паглыбілі іх канцэптуальнасць.

Арыгінальны мастацкі прыём паказу чалавека праз раздваенне асобы (апов. "Дзве душы") адкрыў для М. Гарэцкага магчымасць паказаць яго ў незафіксаваным стане паміж зямным жыццём і экзістэнцыяльным існаваннем, паміж сацыяльнымі структурамі, здольнымі падавіць уласнае "я", і утапічнай марай падняць канкрэтна-гістарычнае жыццё да філасофскага. Вобраз інтэлігента Абдзіраловіча ёсць спалучэнне ў адной асобе і чалавека сацыяльнага, гістарычна матываванага, і чалавека экзістэнцыяльнага, філасофскага.

Такім чынам, Максім Гарэцкі свядома фарміруе ў беларускай прозе экзістэнцыяльны погляд на чалавека і свет, выпрацоўвае арыгінальныя прынцыпы паэтыкі экзістэнцыяльнага тыпу (экстрэмальная сітуацыя, мяжа

жыцця — смерці, плынь свядомасці, снабчанні), здольныя найбольш адэкватна адлюстраваць алагічны свет і знявечаную свядомасць.

ЛІТАРАТУРА:

1. Коробова, Е.Г. Сближение отдаленных реальностей / Е.Г. Коробова // Очерки по истории культуры. — Саратов, 1994.
2. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4-х т. / М. Гарэцкі. — Мінск: Маст. літ. — Т. 1 — 1984. — 446 с.
3. Камю, А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю — М.: Политиздат, 1990. — 415 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ